

Dr hab. Czesław GRZESIAK
Prof. nadzw. UMCS Lublin
Instytut Filologii Romańskiej UMCS
Zakład Literatur Romańskich

O C E N A

rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny LANGE-HENSZKE pt. *Twórczość Claire Castillon w kształceniu literackim na filologii romańskiej w Polsce. Littérature contemporaine féminine française à destination d'étudiants en FLE : l'exemple de Claire Castillon. Étude critique et didactique*

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska mgr Magdaleny Lange-Henszke napisana została w tzw. „cotutelle”, a mianowicie pod kierunkiem naukowym prof. US dr hab. Beaty Kędzi-Klebeko i prof. Brigitte Louichon z Uniwersytetu w Montpellier (Francja). Obejmuje ona dwie wersje językowe: pełną wersję polską – liczącą 302 strony (+ 4 strony nienumerowane) oraz syntetyczną wersję francuską – zawierającą 75 stron. Moja opinia dotyczy pełnej polskiej wersji językowej.

Rozprawa doktorska mgr Magdaleny Lange-Henszke ma charakter porównawczy i jednocześnie interdyscyplinarny; wpisuje się bowiem w dwa obszary badań, a mianowicie w literaturoznawstwo i dydaktykę. Samo ujęcie tematu jest ciekawe, a jego wybór trafny i w pełni uzasadniony. Pragnę jedynie dodać, iż wersja francuska tematu lepiej oddaje zawartość treściową. Ponadto zaproponowana problematyka nie doczekała się do tej pory tak obszernego i możliwie pełnego opracowania, i to zarówno w środowisku naukowym polskim jak i zagranicznym. Monografia mgr Magdaleny Lange-Henszke wypełnia więc pewną lukę i jest przedsięwzięciem w dużej mierze nowatorskim.

Recenzowana rozprawa doktorska ma logicznie oraz poprawnie przemyślaną konstrukcję. Zawiera stronę tytułową, dwie strony z formalnymi oświadczeniami Doktorantki, spis treści, wstęp, cztery zasadnicze rozdziały (a każdy z nich liczy kilka podrozdziałów), konkluzję końcową oraz bardzo obszerną bibliografię. Warto również zwrócić uwagę, iż każdy rozdział został zredagowany według klasycznej zasady kompozycji: rozpoczyna się od rozważań wstępnych – wprowadzających w badaną tematykę, po czym następuje rozwinięcie problematyki w formie 4, 3 lub 2 podrozdziałów i kończy się zakończeniem. Układ treści w poszczególnych rozdziałach i podrozdziałach uważam za prawidłowy, logiczny, wewnętrznie spójny i w zasadzie wyczerpujący badaną problematykę. Miałbym jedynie drobną uwagę

dotyczącą rozważań wstępnych w każdym rozdziale. Czasami Doktorantka wprowadza do nich stwierdzenia, przed dokonaniem analiz, które bardziej pasowałyby do zakończenia – zwłaszcza podrozdziałów.

Wstęp do całej rozprawy zawiera prawie wszystkie niezbędne elementy. Rozpoczyna się od podania celu pracy doktorskiej, poświęconej tzw. literaturze kobiecej, czyli twórczości współczesnych pisarek francuskich i częściowo frankofońskich, ze szczególnym zwróceniem uwagi na twórczość Claire Castillon oraz wykorzystaniem jej dzieł w projekcie badawczym w formie warsztatów literackich. Autorka rozprawy sygnalizuje metody (perspektywy) badawcze wraz z ich definicją oraz określa przydatność ich użycia. Sporo miejsca poświęca rozważaniom na temat pojmowania literatury kobiecej, sensu zajmowania się nią, charakterystycznych jej cech, poruszanych problemów przez kobiety pisarki oraz ich miejsca w podręcznikach i antologiach, przywołując przy okazji poglądy i wyniki badań Ewy Kraskowskiej, Rosi Braidotti, Julii Kristevy, Martine Reid czy Audrey Lasserre. W wyniku tych rozważań bardzo cenne okazuje się sformułowanie własnej definicji dotyczącej literatury kobiecej – na potrzeby rozprawy doktorskiej, bardzo przydatnej w dalszych już analizach. Ponadto Doktorantka snuje wstępne tezy i hipotezy, które zostaną poddane weryfikacji w części analitycznej dysertacji. Końcowa część wstępu odnosi się do kompozycji rozprawy oraz zasygnalizowania zawartości treściowej w poszczególnych jej rozdziałach. We wstępie zabrakło jedynie tzw. „stanu badań” nad zaproponowaną do rozprawy problematyką, który dobitnie uzasadniałby celowość wyboru tematu. Należałoby wspomnieć również o korpusie badawczym. Nie znaczy to, że został on zupełnie pominięty. Zawarty on bowiem został pod koniec pierwszego rozdziału, dokładnie w czwartym podrozdziale. Obejmuje on w porządku alfabetycznym autorów następujące pisarki i ich dzieła: dwa teksty Christine Angot, 14 Claire Castillon, 3 Marie Darrieussecq, 1 Wirginie Despentes, 5 Annie Ernaux, 3 Marie Ndiaye, 2 Amélie Nothomb oraz również dwa teksty Lidie Salvayre. Korpus analizowanych tekstów (32 w sumie) jest wystarczający i odnosi się do pisarek i ich utworów najbardziej reprezentatywnych dla współczesnej literatury kobiecej.

Rozdział pierwszy, liczący 62 strony, poświęcony został społecznym uwarunkowaniom pisarstwa kobiet i obejmuje 4 podrozdziały, z których każdy stanowi ważny i godny uwagi problem w badaniu literatury kobiecej. Są to rozważania o charakterze metodologicznym i teoretycznym oraz historyczno-literackim – stanowiące doskonały punkt wyjścia do dalszych bardziej szczegółowych już analiz.

W pierwszym podrozdziale, zatytułowanym „Perspektywa socjologiczna w literaturze francuskiej”, Doktorantka, charakteryzując socjologiczne podejście do dzieła literackiego i

jego twórcy, nawiązuje najpierw do metod i poglądów Saint-Beuve'a, Lanson'a, Madame de Staël, Hippolite Taine'a i Williama, aby następnie przejść do rozwoju socjologii literatury we Francji w latach pięćdziesiątych XX wieku i zaprezentować jej koncepcje, różne aspekty oraz charakterystyczne cechy u takich wybitnych jej przedstawicieli jak Lucien Goldmann (w konfrontacji z Bachtinem), Roland Barthes, Pierre Zima, Pierre Bourdieu czy Michel Foucault. Pani Magdalena Lange-Henszke odwołuje się również do socjokrytyki, definiując jej zakres oraz obszar badań i wskazując na jej przydatność w odczytaniu tekstów Claire Castillon. Uwzględnia ponadto feministyczną krytykę literacką, przedstawiając poglądy dwóch amerykańskich badaczek, a mianowicie Kate Millet i Annette Kolodny. Ta podbudowa teoretyczna i metodologiczna okaże się bardzo przydatna przy dalszych rozważaniach na temat literatury kobiecej. Może ona być również bardzo przydatna studentom i doktorantom na zajęciach z literatury lub na seminariach licencjackich, bądź magisterskich.

W drugim podrozdziale Autorka rozprawy skupia swą uwagę na miejscu, roli oraz emancypacji kobiet, ich funkcjonowaniu w dziewiętnasto- i dwudziestowiecznym społeczeństwie francuskim, a także na podejmowanych przez nie inicjatywach w okresie pierwszej i drugiej fali feminizmu. Wskazuje na znaczenie i wpływ Wielkiej Rewolucji Francuskiej na zmieniający się społeczny status kobiety oraz na powstające ruchy kobiece, inspirowane często przez charyzmatyczne pisarki w osobach: politycznej Madame de Staël, społecznie zaangażowanej Flory Tristan, ideologicznej André Léo, profesjonalnej George Sand czy nowatorskiej Colette. Przejawem walki o równouprawnienie oraz przykładem emancypacyjnych wysiłków kobiet staje się powołanie stowarzyszenia na rzecz praw kobiet, zorganizowany w roku 1878 w Paryżu pierwszy międzynarodowy kongres praw kobiet, udział kobiet w manifestacjach pokojowych, a także powstające czasopisma feministyczne. Szczegółowo zostaje opisana pierwsza i druga fala feminizmu.

Trzeci podrozdział został zatytułowany „Płeć literatury. Czy literatura może być kobieca?” Został on poświęcony specyfice kobiecego pisania, czyli tzw. *écriture féminine*, używając terminu francuskiego, jej wyznacznikom, jej funkcjonowaniu w opozycji do *écriture masculine* oraz jej tematyce. Mgr Lange-Henszke wyróżnia ponadto dwa nurty krytyki feministycznej - amerykański i francuski - i na tym gruncie zarysowuje z kolei koncepcje kobiecego pisania. Na podsumowanie przytacza charakterystyczne cechy *écriture féminine*, wyróżnione przez polską badaczkę - Annę Burzyńską.

Czwarty podrozdział dotyczy francuskiej prozy kobiecej końca XX wieku, czyli w okresie postmodernizmu. Stanowi on syntetyczny zarys życia i twórczości współczesnych pisarek francuskojęzycznych (wchodzących jednocześnie w korpus badań i analizowanych tekstów),

z ich głównymi dziełami, wątkami tematycznymi oraz charakterystycznymi cechami ich pisarstwa. Jest to bardzo cenny podrozdział, ale wymagałby większego uporządkowania, gdyż Doktorantka powraca kilkakrotnie do niektórych autorek. Mówiąc o sukcesie Marguerite Duras, warto byłoby wspomnieć o jej dwóch utworach autobiograficznych: *L'Amant* i *L'Amant de la Chine du Nord*, które przyniosły jej światową sławę.

W rozdziale drugim Doktorantka skupiła swą uwagę na głównych problemach współczesnej francuskiej powieści kobiecej. Podobnie jak to miało miejsce w przypadku pierwszego rozdziału, składa się on ze wstępu, czterech podrozdziałów oraz zakończenia. Poszczególne podrozdziały ukazują kolejno cztery pola tematyczne we francuskiej prozie kobiecej ostatnich 30 lat, a mianowicie: tożsamość podmiotu, cielesność, a więc problemy związane z ciałem kobiecym (ze zwróceniem uwagi na intymność, seks, erotykę, pożądliwość, gwałt, pornografię i prostytutkę), relacje rodzinne (zwłaszcza na osi matka – córka – ojciec), a także miłosne oraz tematyka codzienności. Pojawia się również refleksja nad terapeutyczną rolą pisania i czytania, nad koncepcją nowego czytelnika oraz rolą pisarza i współczesnej literatury. Wszystkie te zagadnienia zostały wnikliwie zilustrowane na bazie wybranych tekstów autorek, stanowiących korpus. O ich wyborze zdecydowało między innymi kryterium ich dostępności w Polsce, albowiem każda z nich jest znana chociażby z jednej przetłumaczonej na język polski powieści.

W rozdziale trzecim Doktorantka zaprezentowała życie i twórczość Claire Castillon na tle francuskiej współczesnej literatury kobiecej. Składa się on z trzech podrozdziałów, obejmujących kolejno: kondycję podmiotu w społeczeństwie postnowoczesnym; życie i twórczość oraz recepcję Claire Castillon we Francji; różne aspekty twórczości Castillon, będące odpowiedzią na problemy społeczeństwa zachodniego. Celem całego tego rozdziału jest analiza społecznych i psychologicznych uwarunkowań funkcjonowania jednostki w twórczości Claire Castillon – jednej z najbardziej reprezentatywnych i ciekawych przedstawicielek współczesnej prozy kobiecej we Francji – w perspektywie socjokrytyki, narratologii oraz krytyki feministycznej. Wybór autorki i jej dzieł jest również bardzo cenny dla studentów romanistyki oraz do projektu warsztatów literackich, albowiem Castillon w swojej twórczości porusza złożone i mogące zainteresować studentów ważne problemy współczesnego świata. Chodzi między innymi o rozpad więzi osobowych (zwłaszcza rodzinnych), konsumpcjonizm, problemy młodych ludzi z usamodzielnieniem się, ze znalezieniem pracy, niestabilność ekonomiczną, uprzedmiotowienie ciała, przemoc, prostytutkę, a także procesy starzenia się społeczeństwa, choroby cywilizacyjne, w tym zaburzenia psychosomatyczne jak anoreksja czy bulimia. Jest to więc proza nie tylko w dużej

mierze społecznie zaangażowana, ale również zawierająca pewną grę z czytelnikiem; jest to również proza obejmująca krótkie formy i proste schematy fabularne, cechująca się ekonomią słów, licznymi elipsami, interpretacyjnymi podtekstami i ironicznym kontrastem. A zatem w pełni nadająca się do analiz ze studentami. W prezentacji twórczości Castillon Doktorantka często czyni porównania i odwołuje się do życia i utworów Colette, Christine Angot i przede wszystkim Marguerite Duras, wskazując na możliwe źródła inspiracji. Jest to bez wątpienia zabieg cenny, ale czasami rozbijający główny wywód, zwłaszcza przy licznych wtrąceniach dotyczących M. Duras – na zasadzie podobieństw i różnic. Dla przejrzystości wyводу lepiej byłoby te dodatkowe informacje umieścić w przypisach. Prezentując kolejne utwory Castillon Autorka rozprawy przyjęła dość tradycyjne kryterium chronologiczne. Czy nie lepiej byłoby zastosować kryterium gatunkowe, wyróżniając powieści i zbiory opowiadań oraz inne dokonania. Na podsumowanie można byłoby umieścić w tabeli wszystkie utwory Castillon w porządku chronologicznym, umieszczając kolejno w rubrykach: datę publikacji utworu, tytuł oraz przynależność gatunkową. Mówiąc o „tropizmach”, warto byłoby nawiązać w przypisie do Nathalie Sarraute – twórczyni tego pojęcia. Bardzo ciekawe zagadnienie, mające związek z „nową powieścią” francuską, stanowi sama tematyka pisania, postacie pisarek, ich warsztat pracy, sposób tworzenia fabuły, kreowania postaci, wprowadzania narracji, prowadzonej przez kilka „głosów”. Przy tym ostatnim aspekcie warto byłoby nawiązać do twórczości Roberta Pingeta, a zwłaszcza do jego utworu *Cette voix* czy Nathalie Sarraute z jej autotematycznym tekstem *Les Fruits d'or*. W sumie prezentacja twórczości Castillon odzwierciedla całą jej złożoność i wieloaspektowość.

Czwarty rozdział, zatytułowany „Francuska współczesna proza kobieca w odbiorze studentów filologii romańskiej na przykładzie tekstów Claire Castillon”, ma za zadanie teoretyczne i praktyczne zbadanie odbioru współczesnej prozy kobiecej w uniwersyteckim procesie dydaktycznym oraz ukształtowanie autonomicznego czytelnika – przygotowanego do samodzielnego i krytycznego odczytywania oraz interpretowania tekstów literackich. Rozdział ten składa się z dwóch podrozdziałów. Pierwszy, o charakterze metodologicznym, dotyczy teorii odbioru (według Jaussa, Isera i Umberto Eco) w warunkach kształcenia akademickiego, a w szczególności zawiera rozważania na temat odbiorcy w procesie komunikacji literackiej i strategii czytelniczych, zwłaszcza w dobie panowania nowych technologii w środkach masowego przekazu. W ten sposób Doktorantka kreuje obraz współczesnego studenta z jego zachowaniami, oczekiwaniami i zainteresowaniami. Drugi podrozdział ma wymiar praktyczny w zakresie odbioru literackiego na przykładzie tekstów Claire Castillon. Na podstawie badań ankietowych przedstawiona została edukacja literacka z

punktu widzenia studentów, zaprezentowany został projekt warsztatów literackich, jego założenia, zakres teoretyczno-tematyczny, skład grupy, etapy realizacji oraz niezbędne modyfikacje wprowadzone po pierwszym spotkaniu – podyktowane zainteresowaniami uczestników oraz ograniczeniami czasowymi. Jeśli chodzi o badania ankietowe, to dotyczyły one ośmiu zagadnień w formie rozbudowanych pytań. Wypowiedzi studentów zostały przytoczone w rozprawie przez prowadzącą warsztaty, właściwie skomentowane wraz z wysnutymi wnioskami. Doktorantka przyznaje, że pierwotna wersja projektu, dość obszerna, wieloaspektowa, bardzo ambitna, bo obejmująca zarówno teorię jak i praktyczne rozwiązania, odnosząca się do fragmentów powieści i opowiadań Claire Castillon, a także Michela Houellebecqa (twórcy nowej powieści socjologicznej), po pierwszym spotkaniu, okazała się niewykonalna. Stąd konieczna modyfikacja: zrezygnowanie z rozbudowanych informacji teoretycznych, pominięcie tekstu Houellebecqa i skoncentrowanie się jedynie na jednym opowiadaniu Castillon, zatytułowanym *Insecte* – najbardziej reprezentatywnym dla twórczości pisarki oraz najbardziej przydatnym w analizie. Na zajęciach dominowała forma ustna wypowiedzi, za wyjątkiem ostatniego spotkania, na którym studenci mieli za zadanie udzielenia pisemnej odpowiedzi na temat przydatności współczesnej literatury kobiecej na zajęciach z języka francuskiego. Pani Lange-Henszke cytuje fragmenty tych wypowiedzi, analizuje je i wyciąga trafne wnioski – przydatne w dalszym kształceniu literackim na studiach neofilologicznych. Szkoda, że nie zamieściła tych wypowiedzi pisemnych w aneksie; bardzo by one uwiarygodniły podjęte przedsięwzięcie. Zakładając, że warsztaty literackie odbywały się w języku francuskim, prowadząca nic nie wspomina jednak na temat napotykanых ewentualnych trudności językowych, bądź interpretacyjnych.

Rozprawę doktorską zamyka dość obszerna i bardzo wnikliwa konkluzja końcowa, w której Doktorantka ustosunkowała się do wszystkich wcześniej poruszanych kwestii, a w szczególności do wyników zrealizowanego projektu, jego przydatności w nauczaniu języka obcego na poziomie uniwersyteckim.

Całość rozprawy została bardzo starannie udokumentowana licznymi i trafnie dobranymi cytatami, zarówno krótszymi – włączonymi bezpośrednio do zdań, jak i dłuższymi – wyróżnionymi, pisanymi słuszną mniejszą czcionką. Cytaty pochodzą głównie z analizowanych tekstów – stanowiących korpus, z licznych opracowań krytycznych (zarówno z książek lub ich rozdziałów jak i z artykułów), studiów teoretycznych, encyklopedii oraz z licznych stron internetowych. Rozprawa, napisana w języku polskim, zawiera cytaty (zarówno włączone do zdań jak i te dłuższe, wyróżnione) najczęściej w języku francuskim, czasami w języku polskim lub angielskim. I tu powstaje pewien problem językowy – nie do

końca przemyślany i rozwiązany. Albowiem przy takim układzie językowym cytatów praca będzie w pełni zrozumiała jedynie dla romanisty. Osoby nie znające języka francuskiego będą miały problem ze zrozumieniem całości tekstu i raczej zostaną wykluczone z jego recepcji. A to byłaby wielka szkoda, gdyż rozprawa doktorska Pani Magdaleny Lange-Henszke stanowi bardzo ciekawe i cenne studium dla osób zainteresowanych feminizmem i francuską literaturą kobiecą, w tym twórczością Claire Castillon oraz jej wykorzystaniem w dydaktyce. W tej sytuacji należałoby podać własne tłumaczenie cytowanych fragmentów oryginalnego tekstu w przypisie. Dla ścisłości pragnę dodać, iż czasami takie tłumaczenie krótkich francuskich wtrąceń do zdań w języku polskim pojawia się – w formie jak gdyby wyjaśnienia. Warto byłoby jednak zachować konsekwencję i z tekstów nie przetłumaczonych na język polski podawać również cytaty w wersji polskiej.

Największą wartość rozprawy stanowi jej bardzo solidna podbudowa (podstawa) teoretyczno-metodologiczna. W każdym rozdziale i podrozdziale Autorka odwołuje się do konkretnych i adekwatnych założeń teoretycznych najwybitniejszych specjalistów w danej dziedzinie i badanej problematyce. Również na początku każdego rozdziału Doktorantka lansuje pewne tezy, stawia sobie szereg pytań, a następnie poprzez szczegółowe analizy tekstów, stanowiących korpus, stara się na nie znaleźć adekwatną odpowiedź. Zazwyczaj końcówka jednego rozdziału jest zapowiedzią i jakby pewnym wprowadzeniem do kolejnego rozdziału. W ten sposób wywód jest ciągły, a całość badanej problematyki pozostaje ściśle ze sobą powiązana.

Na szczególną uwagę zasługuje niezwykle bogata i kompletna bibliografia, obejmująca 32 teksty stanowiące korpus badawczy, 171 pozycji należących do bibliografii przedmiotowej oraz 34 źródeł internetowych. Tak bogata bibliografia świadczy o dużej erudycji oraz dobrej znajomości badanej problematyki. Ma ona ponadto całkowite pokrycie w cytatach i przypisach. W bibliografii przeważają opracowania w języku polskim i francuskim; bywają również w języku angielskim i włoskim. Zarówno bibliografia jak i przypisy zostały sporządzone konsekwentnie według przyjętych norm. Dla lepszej przejrzystości w bibliografii przedmiotowej można byłoby wyróżnić 3 kategorie opracowań krytycznych: książki, rozdziały z książek oraz artykuły zawarte w czasopismach.

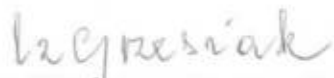
Rozprawa doktorska napisana została poprawnym, ładnym, literackim językiem, bogatym pod względem leksykalnym oraz różnorodnych wyrażen i struktur gramatycznych. Zdarzają się czasami drobne potknięcia typu: niepotrzebne neologizmy w sytuacji, gdy istnieją polskie odpowiedniki (np. limitatywna wizja – s. 2, partykularności – s. 4, koegzystencja – s. 125, repetetywność – s. 159, ekstensja – s. 185), drobne niezręczności stylistyczne (s. 188, 221),

tw. „literówki” (s. 103, 104, 120, 125, 128, 151, 152, 153, 227) – najczęściej związane z końcówkami wyrazów, brak konkluzji (podsumowania) po kilku podrozdziałach (s. 86, 104, 118, 177), powtórzenia koncepcji Kristevy (s. 72 i 75). Interpunkcja na ogół jest poprawna; można byłoby jedynie dorzucić trochę przecinków i o wiele częściej stosować średnik, zwłaszcza w bardzo długich zdaniach zawierających już przecinki. Pragnę jednak zaznaczyć, iż zarówno te wymienione przed chwilą usterki jak i wcześniej sygnalizowane ewentualne propozycje uzupełnień nie mają istotnego wpływu na wymiar merytoryczny dysertacji. Warto o nich pamiętać na przyszłość, przy ewentualnej publikacji rozprawy doktorskiej, przy redagowaniu artykułów lub przy kolejnej monografii.

W sumie pracę oceniam pozytywnie. Autorka bowiem wywiązała się z podjętego i nie ukrywam trudnego zadania. Realizacja rozprawy świadczy nie tylko o dużej erudycji, ale również o znajomości teorii i metod badawczych, dobrym warsztacie badawczym oraz o dojrzałości naukowej Doktorantki. Pod względem merytorycznym i formalnym dysertacja nie budzi zasadniczo większych zastrzeżeń. Mgr Magdalena Lange-Henszke ukazała bowiem całą złożoność, wielowymiarowość oraz oryginalność francuskojęzycznej literatury kobiecej, w tym charakterystyczne cechy twórczości Claire Castillon oraz jej przydatność w nauczaniu literatury na poziomie uniwersyteckim, między innymi w projekcie warsztatów literackich. Jej rozprawa doktorska może również stanowić cenne źródło informacji – zarówno teoretycznych jak i praktycznych – dla badaczy zajmujących się współczesną literaturą francuską i frankofońską, a zwłaszcza dla studentów romanistyki. Niektóre bowiem rozważania Doktorantki mogą być z powodzeniem wykorzystane na seminariach magisterskich lub doktorskich i stanowić cenne źródło wiedzy historyczno-literackiej, teoretycznej oraz metodologicznej.

Konkludując, stwierdzam jednoznacznie i z pełnym przekonaniem, że praca doktorska mgr Magdaleny Lange-Henszke spełnia wszystkie warunki (wymogi) określone w art. 13.1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule naukowym w zakresie sztuki. Jest rozprawą doktorską oryginalną, w dużej mierze nowatorską, zaś sama Kandydatka do stopnia naukowego doktora posiada sporą wiedzę teoretyczną i praktyczną w dyscyplinie „Literaturoznawstwo”, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Wnoszę więc o dopuszczenie mgr Magdaleny LANGE-HENSZKE do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lublin, dn. 10.09.2016 r.

/Prof. UMCS dr hab. Czesław Grzesiak/

Dr. hab. Czesław GRZESIAK

Professeur à l'Université Marie Curie-Skłodowska (UMCS) de Lublin

Institut de Philologie des langues romanes de l'UMCS

UFR de Littérature des langues romanes

RAPPORT D'ÉVALUATION

de la thèse de doctorat de Madame Magdalena LANGE-HENSZKE

intitulée

Twórczość Claire Castillon w kształceniu literackim na filologii romańskiej w Polsce (La création de Claire Castillon dans la formation littéraire des études de philologie des langues romanes en Pologne).

Littérature contemporaine féminine française à destination d'étudiants en FLE : l'exemple de Claire Castillon. Étude critique et dialectique

La thèse de doctorat de Mme. Magdalena Lange-Henszke, qui m'a été soumise pour évaluation, a été préparée en cotutelle sous la direction scientifique de Mme le Professeur de l'Université de Szczecin dr hab. Beata Kędzia-Klebeko et de Mme Brigitte Louichon, Professeur des Universités (de l'Université de Montpellier). Elle comprend deux versions : la version complète en polonais qui compte 302 pages (+ 4 pages non numérotées), ainsi que la synthèse en français d'un volume de 75 pages. Mon évaluation concerne la version complète en langue polonaise.

La thèse de doctorat de Mme Magdalena Lange-Henszke revêt un caractère comparatif et en même temps interdisciplinaire ; elle s'inscrit en effet dans deux domaines de recherche, les études littéraires et la didactique. La conception du sujet est en elle-même intéressante et son choix pertinent et pleinement justifié. (Ajoutons seulement que la version française du titre de ce travail rend mieux compte de la valeur du contenu.) De plus, la problématique proposée n'avait pas fait, jusqu'à ce jour, l'objet d'une étude aussi étendue et complète, et ce aussi bien dans le champ de la recherche polonaise qu'à l'étranger. La monographie de Mme Magdalena Lange-Henszke comble donc une certaine lacune et constitue ainsi dans une large mesure un projet innovant.

La thèse de doctorat ici soumise à mon évaluation s'articule selon une construction logique et correctement conçue. Elle contient une page de titre, deux pages avec les déclarations formelles de la doctorante, une table des matières, une introduction, quatre chapitres principaux (chacun divisé en plusieurs sous-chapitres), une conclusion ainsi qu'une

bibliographie très fournie. Il convient de noter par ailleurs que chaque chapitre a été rédigé d'après les règles de la composition classique : il commence par des réflexions initiales introduisant le thème à étudier, après quoi la problématique se trouve développée sous la forme de 4, 3 ou 2 sous-chapitres pour s'achever sur un bilan. Je considère la structure des différents chapitres et sous-chapitres comme adéquate, logique, homogène et globalement exhaustive par rapport à la problématique étudiée. J'aurais seulement une remarque mineure à propos des réflexions initiales en tête de chaque chapitre : la doctorante y place parfois des affirmations avant d'avoir procédé à l'analyse, alors que celles-ci auraient mieux trouvé leur place dans le bilan, en particulier dans les sous-chapitres.

L'introduction générale comprend presque tous les éléments indispensables. Elle débute par la formulation de l'objectif de la thèse consacrée à la littérature féminine, autrement dit à la création contemporaine des femmes-auteurs françaises et, en partie, francophones, avec un intérêt marqué pour la création de Claire Castillon et l'exploitation de ses œuvres dans le projet de recherche sous la forme d'ateliers littéraires. L'auteur de la thèse signale les méthodes (et perspectives) de recherche en les définissant et en indiquant leur pertinence pour l'étude. Elle consacre beaucoup de place à ses réflexions sur la façon d'approcher la littérature féminine, le bien-fondé à s'y intéresser, ses traits caractéristiques, les thèmes abordés par les femmes-auteurs ainsi que leur placement dans les manuels et anthologies, évoquant à ce titre les positions et résultats de recherche d'Ewa Kraskowska, Rosi Braidotti, Julia Kristeva, Martine Reid ou encore Audrey Lasserre. À l'issue de ces réflexions, il est tout à fait louable que la doctorante ait formulé sa propre définition de la littérature féminine pour les besoins de sa thèse ; cela se révèle très utile pour la suite de l'analyse. De plus, la doctorante élabore des thèses et des hypothèses initiales qui seront soumises à vérification dans la partie analytique du travail. La partie finale de l'introduction se rapporte à la structure de l'étude et met en exergue l'essentiel du contenu de chacun des chapitres. Dans cette introduction, il manque seulement un état de la recherche sur le sujet soumis à l'étude ; cela aurait pu contribuer à souligner davantage le bien-fondé du choix thématique. Il aurait fallu également mentionner le corpus étudié. Toutefois, cela ne signifie pas que ce dernier ait été entièrement éludé : il est en effet évoqué à la fin du premier chapitre, plus exactement dans le quatrième sous-chapitre. Ce corpus contient, par ordre alphabétique des auteurs, les œuvres féminines et les femmes-écrivains suivantes : deux textes de Christine Angot, 14 de Claire Castillon, 3 de Marie Darrieussecq, 1 de Virginie Despentes, 5 d'Annie Ernaux, 3 de Marie Ndiaye, 3 d'Amélie Nothomb ainsi que deux textes de Lidie Salvayre. Le

corpus des textes analysés (32 en tout) est suffisant et rend compte des femmes-auteurs et de leurs œuvres les plus représentatives de la littérature féminine contemporaine.

Le premier chapitre, qui compte 62 pages, est consacré aux facteurs sociétaux de l'écriture féminine et comprend 4 sous-chapitres dont chacun présente un problème important et digne d'intérêt pour l'étude de la littérature féminine. Il s'agit de réflexions d'ordre méthodologique, théorique et ayant trait à l'histoire de la littérature ; elles constituent un excellent point de départ aux analyses plus détaillées, présentées par la suite.

Dans le premier sous-chapitre, intitulé « La perspective sociologique dans la littérature française », la doctorante définit l'approche sociologique de l'œuvre littéraire et de son auteur ; pour ce faire, elle se rapporte tout d'abord aux méthodes et aux vues de Sainte-Beuve, Lanson, Madame de Staël, Hippolyte Taine et Williams pour ensuite se pencher sur l'essor de la sociologie de la littérature en France dans les années cinquante du XXe siècle et en présenter les conceptions, les divers aspects et les traits caractéristiques à travers ses représentants les plus marquants tels que Lucien Goldmann (confronté à Bachtine), Roland Barthes, Pierre Zima, Pierre Bourdieu ou encore Michel Foucault. Mme Magdalena Lange-Henszke fait également appel à la sociocritique, en délimitant son domaine d'application et son champ d'étude et en indiquant son utilité pour l'interprétation des textes de Claire Castillon. Elle tient compte également de la critique littéraire féministe à travers le point de vue de deux chercheuses américaines : Kate Millet et Annette Kolodny. Ce fondement théorique et méthodologique se révèle très précieux pour la suite des réflexions au sujet de la littérature féminine. Il peut aussi être d'une grande utilité aux étudiants et aux doctorants pendant les cours de littérature ou encore les séminaires de Licence et de Master.

Dans le deuxième sous-chapitre, l'auteur de la thèse concentre son attention sur la place, le rôle et l'émancipation des femmes, leurs fonctions dans la société française du XIXe et du XXe siècles, mais aussi sur leurs initiatives pendant la première, puis la deuxième vague du féminisme. Elle met en évidence l'importance et l'influence de la Révolution française sur la transformation du statut de la femme dans la société ainsi que sur l'apparition des mouvements de femmes inspirés souvent par des femmes-écrivains charismatiques telles que Madame de Staël, Flora Tristan (à travers son engagement social), André Léo (pour son influence idéologique), George Sand (très professionnelle) et Colette (par son côté novateur). Le combat des femmes pour la parité se manifeste à travers des exemples d'efforts émancipatoires comme la création de l'Association pour le droit des femmes, la tenue à Paris en 1878 du premier Congrès international sur les droits des femmes, la participation de

femmes à des manifestations pacifiques, mais aussi la création de revues féministes. La doctorante décrit en détail les deux premières vagues du féminisme.

Le troisième sous-chapitre est intitulé « Le sexe de la littérature. La littérature peut-elle être féminine ? ». Il est consacré à la spécificité de l'*écriture féminine*, de ses déterminants, de son fonctionnement – en opposition à l'*écriture masculine* – et de sa thématique. Mme Lange-Henszke distingue ici deux courants de la critique féministe, l'un américain, l'autre français. A partir de là, elle élabore sa propre conception de l'écriture féminine. Pour finir, elle résume les traits propres à l'écriture féminine selon la chercheuse polonaise Anna Burzyńska.

Le quatrième sous-chapitre concerne la prose féminine de la fin du XXe siècle, c'est-à-dire de la période post-moderne. Il propose une présentation de synthèse de la vie et de la création des femmes-auteurs francophones contemporaines (incluses également dans le corpus des textes analysés) : on y trouve leurs œuvres principales, les thèmes récurrents et les traits caractéristiques de leur écriture. Ce sous-chapitre a une grande valeur, mais il aurait mérité d'être mieux organisé ; la doctorante revient à plusieurs reprises sur certains auteurs. A propos du succès de Marguerite Duras, il aurait fallu mentionner ici ses deux œuvres autobiographiques : *L'Amant* et *L'Amant de la Chine du Nord* qui lui ont valu une reconnaissance mondiale.

Dans le deuxième chapitre, la doctorante focalise son attention sur les problèmes principaux de la prose féminine française contemporaine. Tout comme le premier chapitre, celui-ci se compose d'une introduction, de quatre sous-chapitres et d'un bilan. Les sous-chapitres présentent successivement quatre champs thématiques de la prose féminine française contemporaine des trente dernières années, à savoir : l'identité du sujet, la corporalité autrement dit les problèmes liés au corps féminin (avec une attention particulière portée à l'intimité, au sexe, à l'érotisme, au désir, au viol, à la pornographie et à la prostitution), les relations familiales (notamment sur l'axe mère-fille-père) mais aussi amoureuses, ainsi que les thèmes liés au quotidien. La doctorante y évoque le rôle thérapeutique de l'écriture et de la lecture, le concept du nouveau lecteur ainsi que le rôle de l'écrivain et de la littérature contemporaine. Tous ces aspects ont été illustrés avec soin à partir des textes choisis constituant le corpus. Leur choix a été déterminé en particulier par leur accessibilité en Pologne ; en effet, chacune des femmes-auteurs citées y est connue grâce à au moins un roman traduit en polonais.

Dans le troisième chapitre, la doctorante présente la vie et l'œuvre de Claire Castillon par rapport à la littérature féminine française contemporaine. Ce chapitre est constitué de trois

sous-chapitres traitant de la condition du sujet dans la société postmoderne, de la vie et de l'œuvre de Claire Castillon et de sa réception en France, puis de divers aspects de la création de Castillon vus comme une réponse aux problèmes de la société occidentale. Dans son ensemble, ce chapitre vise à proposer une analyse des facteurs sociétaux et psychologiques du fonctionnement de l'individu dans l'œuvre de Claire Castillon, l'une des représentantes les plus intéressantes et marquantes de la prose féminine contemporaine en France, du point de vue de la sociocritique, de la narratologie et de la critique féministe. Le choix de cette femme-auteur et de ses œuvres a également une grande valeur pour les étudiants de philologie des langues romanes et pour le projet d'ateliers littéraires, étant donné que Castillon aborde dans sa création des problèmes complexes et importants du monde contemporain, susceptibles d'intéresser les étudiants. Il s'agit, entre autres, du délitement des liens interpersonnels (en particulier familiaux), du consumérisme, des problèmes rencontrés par les jeunes gens dans leur quête d'autonomie et leur recherche d'emploi, de la précarité économique, de l'instrumentalisation du corps, de la violence, de la prostitution, mais également du vieillissement de la population, des maladies de civilisation, notamment des troubles psychosomatiques tels que l'anorexie ou la boulimie. Il s'agit donc d'une prose qui non seulement s'engage socialement, mais qui, par ailleurs, entreprend un certain jeu avec le lecteur ; c'est aussi une prose qui s'exprime à travers des formes courtes et des intrigues au schéma simple, caractérisée par une économie de mots, de nombreuses ellipses, des sous-entendus à interpréter et des contrastes ironiques. Aussi se prête-t-elle tout à fait à une analyse menée avec des étudiants. Dans sa présentation de la création de Castillon, la doctorante évoque souvent à titre de comparaison la vie et l'œuvre de Colette, Christine Angot et surtout Marguerite Duras, afin de mettre en évidence de possibles sources d'inspiration. Ceci apporte sans aucun doute un enrichissement, mais tend parfois à éloigner de la trame principale, notamment du fait des nombreuses allusions à M. Duras (selon le principe des ressemblances et des différences). Il aurait été mieux, par souci de clarté, d'intégrer ces informations complémentaires dans l'appareil de notes. Pour sa présentation des autres œuvres de Castillon, l'auteur de la thèse a suivi un ordre chronologique traditionnel. Peut-être aurait-il été plus souhaitable d'appliquer le critère du genre en distinguant les romans, les recueils de nouvelles et les autres œuvres. En guise de résumé, on aurait pu placer un tableau synoptique de toutes les œuvres de Castillon selon un classement chronologique avec, dans l'ordre, les rubriques suivantes : date de publication, titre, genre. A propos des « tropismes », il aurait fallu faire référence en note à Nathalie Sarraute qui a forgé ce concept. Parmi les thèmes éclairants liés au « nouveau roman » français, on peut mentionner la question-même de

l'écriture, la personnalité des femmes-auteurs, leur atelier de travail, leur façon de créer la fiction, les personnages et de mener un récit à travers plusieurs « voix ». Concernant ce dernier aspect, il aurait convenu de mentionner l'œuvre de Robert Pinget, en particulier *Cette voix*, ou bien encore Nathalie Sarraute et son texte autothématique *Les Fruits d'or*. Au final, la présentation de la création de Castillon reflète toutefois toute la complexité et la diversité de celle-ci.

Le quatrième chapitre, intitulé « La réception de la prose féminine française contemporaine par les étudiants en Philologie des langues romanes à travers l'exemple des textes de Claire Castillon », a pour objectif théorique et pratique l'étude de la réception de la prose féminine contemporaine dans le processus d'enseignement universitaire ainsi que la formation du lecteur autonome préparé à une lecture personnelle critique et à l'interprétation des textes littéraires. Ce chapitre se compose de deux sous-chapitres. Le premier, à caractère méthodologique, concerne la théorie de la réception (d'après Jauss, Iser et Umberto Eco) dans le milieu de la formation universitaire et propose en particulier une réflexion sur le rôle du récepteur dans le processus de communication littéraire et dans les stratégies de lecture, notamment à notre époque dominée par les nouvelles technologies dans les médias de masse. Ainsi la doctorante établit le profil de l'étudiant contemporain avec ses comportements, ses attentes et ses centres d'intérêt. Le second sous-chapitre a une dimension pratique et touche au domaine de la réception littéraire à travers l'exemple des textes de Claire Castillon. A partir des résultats de son enquête, la doctorante rend compte de la formation littéraire du point de vue des étudiants ; elle présente le projet d'ateliers littéraires, ses postulats, son cadre théorique et thématique, la composition du groupe, les étapes de réalisation et les modifications indispensables introduites à l'issue de la première rencontre et dictées par les centres d'intérêt des participants ainsi que par les limites imposées dans le temps disponible. L'enquête concernait huit sujets abordés à travers des questions élaborées. Les réponses des étudiants ont été citées dans la thèse par la doctorante (qui animait ces ateliers) ; elle les commente de façon adéquate et en tire les conclusions. L'auteur reconnaît que la version initiale du projet – assez volumineuse, abordant divers aspects de la question et très ambitieuse, car incluant une approche tant théorique que pratique appliquée non seulement à des extraits de romans et de nouvelles de Claire Castillon mais aussi de Michel Houellebecq (le fondateur du nouveau roman sociologique) – s'est révélée irréalisable après la première rencontre. D'où l'indispensable modification : la doctorante a renoncé aux aspects théoriques complexes, a abandonné le texte de Houellebecq et s'est reconcentrée sur une seule nouvelle de Castillon. *Insecte*, la plus représentative de l'œuvre de Castillon et la plus accessible à

l'analyse. Pendant les cours, les réponses orales constituaient la forme dominante, à l'exception de la dernière rencontre au cours de laquelle les étudiants devaient rédiger une réponse écrite à propos de l'utilité de la littérature féminine contemporaine pendant les cours de langue française. Mme Lange-Henzke cite des extraits de ces réponses, les analyse et en tire des conclusions pertinentes, susceptibles d'éclairer à l'avenir la formation littéraire dans le cadre des études de philologie des langues étrangères. Il est dommage de ne pas avoir placé ces réponses écrites en annexe, car leur présence aurait confirmé le bien-fondé du projet. On suppose que ces ateliers littéraires ont été menés en langue française, mais l'auteur ne fait mention d'aucune difficulté linguistique ni interprétative éventuellement rencontrées par les étudiants.

La thèse de doctorat se termine sur une conclusion finale solide et perspicace dans laquelle la doctorante revient sur l'ensemble des aspects abordés précédemment, en particulier sur les résultats du projet réalisé et sur son utilité dans l'apprentissage d'une langue étrangère au niveau universitaire.

Dans son ensemble, la thèse est documentée avec grand soin par un large choix de citations pertinentes, tantôt brèves – incluses dans les phrases – tantôt plus longues et, dans ce cas, mises en évidence, comme il se doit, par une police de taille plus réduite. Ces citations proviennent principalement des textes analysés constituant le corpus, de nombreux ouvrages critiques (livres, chapitres, articles), d'études théoriques, d'encyclopédies ainsi que de sites internet variés. La thèse, écrite en polonais, contient des citations (insérées dans le texte ou séparées du corps du texte) le plus souvent en langue française, parfois en polonais ou en anglais. Cela pose un certain problème du point de vue linguistique qui n'a pas été ni considéré ni résolu par la doctorante. En effet, avec un tel choix linguistique dans les citations, l'étude ne sera entièrement compréhensible que pour un francophone. Les personnes ne connaissant pas le français auront des difficultés à saisir tout le texte et resteront donc exclues de sa réception. Cela serait vraiment dommage, car la thèse de doctorat de Mme Magdalena Lange-Henzke constitue une étude très enrichissante et précieuse pour les lecteurs intéressés par le féminisme et la littérature féminine française, notamment la création de Claire Castillon, et par son utilisation dans l'enseignement. C'est pourquoi il faudrait fournir en note une traduction personnelle des extraits cités en langue originale. Par souci de rigueur, je tiens à préciser que de telles traductions apparaissent parfois pour quelques brèves incises en français dans les phrases polonaises (dans le but de les expliciter). Il aurait néanmoins fallu rester conséquent et donner également une version polonaise des autres fragments de textes non traduits.

Le point fort de cette thèse réside dans son socle théorique et méthodologique solide. Dans chaque chapitre et sous-chapitre, l'auteur donne des références concrètes et adéquates aux réflexions théoriques des chercheurs les plus renommés dans le domaine et sur le sujet en question. De même, en tête de chaque chapitre, la doctorante propose certaines thèses, se pose une série de questions auxquelles elle s'efforce ensuite de trouver des réponses pertinentes à partir de l'analyse méticuleuse des textes de son corpus. En général, la fin d'un chapitre donné annonce déjà le suivant et lui sert en quelque sorte d'introduction. De cette manière, la continuité de la trame est assurée et la problématique étudiée forme un tout cohérent.

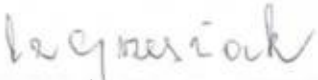
Il convient de porter une attention toute particulière à la bibliographie, riche et complète, qui compte 32 textes de corpus, 171 titres issus de la bibliographie critique sur le sujet ainsi que 34 sources internet. Cette bibliographie très fournie témoigne d'une grande érudition et d'une bonne connaissance de la problématique étudiée. Qui plus est, elle correspond tout à fait aux sources citées dans les notes. Elle est dominée par des publications en polonais et en français, mais on en trouve également en anglais et en italien. La bibliographie et l'appareil de notes ont été organisés de façon conséquente en fonction des normes admises. Afin de rendre la bibliographie plus lisible, la partie référençant les publications critiques aurait pu être divisée en trois catégories : livres, chapitres de livres et articles de périodiques.

Cette thèse de doctorat a été rédigée dans une langue correcte, soignée et littéraire, riche du point de vue lexical, stylistique et syntaxique. On note ici et là de légères imperfections, par exemple : l'utilisation inutile de néologismes dans des cas où existent déjà des termes polonais correspondants (« limitatywna wizja », p. 2 ; « partykularności », p. 4 ; « koegzystencja », p. 125 ; « repetetywność », p. 159 ; « ekstensja », p. 185). de petites imperfections de style (p. 188, 221), quelques fautes de frappe (p. 103, 104, 120, 125, 128, 151, 152, 153, 227) ; le plus souvent, il s'agit d'erreurs concernant des terminaisons. Par ailleurs, après certains sous-chapitres, il manque le bilan (p. 86, 104, 118, 177). Enfin, la conception de Kristeva se trouve répétée (p. 72 et 75). En général, la ponctuation est utilisée correctement ; on aurait simplement pu faire un usage plus fréquent des virgules, mais surtout des points-virgules, en particulier dans les phrases plus longues contenant déjà des virgules. Je tiens toutefois à souligner que ni ces quelques défauts, ni la question des compléments éventuels proposés précédemment n'ont d'effet marquant sur la valeur du contenu de cette thèse. A l'avenir, il faudra garder ces remarques à l'esprit dans l'optique d'une publication éventuelle de la thèse ou bien de la rédaction d'articles ou d'une autre monographie.

En somme, mon évaluation de ce travail est positive. L'auteur a en effet relevé le défi – difficile, je dois le reconnaître – qu'elle s'était fixé. La réalisation de cette thèse témoigne non seulement d'une grande érudition, mais également de la connaissance des théories et des méthodes, d'un bon appareil de recherche et de la maturité scientifique de la doctorante. La thèse ne donne lieu à aucune réserve notable, ni sur le fond ni sur la forme. Mme Magdalena Lange-Henzke a montré toute la complexité, la diversité et l'originalité de la littérature féminine française, en particulier les traits caractéristiques de la création de Claire Castillon et son utilité dans l'enseignement de la littérature au niveau universitaire, notamment à travers son projet d'ateliers littéraires. Sa thèse de doctorat peut également constituer une précieuse source d'informations théoriques et pratiques pour les chercheurs travaillant sur la littérature contemporaine française et francophone, mais aussi pour les étudiants en Philologie des langues romanes. Certaines réflexions de la doctorante peuvent en effet être exploitées avec succès dans des séminaires de Master ou de doctorat et sont d'une grande valeur en tant que sources de savoir sur l'histoire, la théorie et la méthodologie littéraires.

En conclusion, je déclare avec conviction et de manière univoque que la thèse de doctorat de Mme Magdalena Lange-Henzke remplit toutes les conditions (et exigences) énoncées dans l'art. 13.1 de la loi du 14 mars 2003 sur les degrés et titres scientifiques ainsi que les degrés et titres scientifiques dans le domaine artistique. Il s'agit d'une thèse de doctorat originale, dans une large mesure innovante ; la candidate au titre scientifique de docteur possède un large savoir théorique et pratique dans la discipline des « Études littéraires » ainsi que l'aptitude à mener des recherches scientifiques de façon autonome. Je demande donc que Mme Magdalena LANGE-HENSKE soit autorisée à passer les étapes suivantes en vue de l'obtention du doctorat.

Lublin, le 10/09/2016

Prof. UMCS dr. hab. Czesław Grzesiak